



PREDEO IGRE - KOŠUTNJAK
PRINCIPI ARHITEKTONSKOG PROJEKTOVANJA
U SVETLU KLIMATSKIH PROMENA

Urednik: docent dr Ana Nikezić, d.i.a.

PLAYING LANDSCAPE - KOSUTNJAK
PRINCIPLES OF ARCHITECTURAL DESIGN
IN THE CONTEXT OF CLIMATE CHANGE

Editor: Assistant Professor Ana Nikezić, PhD

PREDEO IGRE - KOŠUTNJAK
PRINCIPI ARHITEKTONSKOG PROJEKTOVANJA
U SVETLU KLIMATSKIH PROMENA

Urednik: docent dr Ana Nikezić, d.i.a.

PLAYING LANDSCAPE - KOSUTNJAK
PRINCIPLES OF ARCHITECTURAL DESIGN
IN THE CONTEXT OF CLIMATE CHANGE

Editor: Assistant Professor Ana Nikezic, PhD in Architecture

Beograd, 2013. // Belgrade, 2013

IMPRESUM

NASLOV KNJIGE	Predeo igre: Košutnjak - Principi arhitektonskog projektovanja u svetlu klimatskih promena
IZDAVAČ	Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet Bulevar kralja Aleksandra 73/2, Beograd, Srbija
ZA IZDAVAČA	Prof. dr Vladan Đokić, dekan
PREDGOVOR	Vera Pavlović Lončarski
RECENZENTI	Prof. dr Vladan Đokić Prof. dr Ratko Kadović
UREDNIK	Docent dr Ana Nikezić
FOTOGRAFIJA	Relja Ivanić (www.reljai.com)
PREVOD NA ENGLESKI	Aleksandra Marjanović Danilo Beronja
DIZAJN	Dragan Marković
TIRAŽ	150
ŠTAMPA	CICERO, Beograd
MESTO I GODINA IZDAVANJA	Beograd, 2013.
ISBN	978-86-7924-116-0
ISTRAŽIVAČKI PROJEKAT	Publikacija je rađena u okviru projekta: "Istraživanje klimatskih promena i njihovog uticaja na životnu sredinu praćenje uticaja, adaptacija i ublažavanje"- (43007), finansiranog od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

IMPRESUM

BOOK TITLE	Playing Landscape: Kosutnjak - Principles of Architectural Design in the Context of Climate Change
PUBLISHER	University of Belgrade - Faculty of Architecture, King Alexander Boulevard 73/2, Belgrade, Serbia
FOR THE PUBLISHER	Professor Vladan Djokic, PhD - Dean
FORWORD	Vera Pavlovic Loncarski
REVIEWERS	Professor Vladan Djokic, PhD Professor Ratko Kadovic, PhD
EDITOR	Assistant Professor Ana Nikezic, PhD
PHOTOGRAPHY	Relja Ivanic (www.reljai.com)
TRANSLATION	Aleksandra Marjanovic Danilo Beronja
DESIGN	Dragan Markovic
COPY	150
PRINT	CICERO, Belgrade
PLACE AND YEAR	Belgrade, 2013
ISBN	978-86-7924-116-0
RESEARCH PROJECT	This publication was realized as a part of the project "Studying Climate Change and its Influence on the Environment: Impacts, Adaptation and Mitigation" - (43007), financed by the Ministry of Education and Science of the Republic of Serbia

SADRŽAJ

1. UVOD

PREAMBULA, Docent dr Ana Nikezić 08

PREDGOVOR, Vera Pavlović Lončarski 10

RECENZIJIA, Prof. dr Vladan Đokić 12

RECENZIJIA, Prof. dr Ratko Kadović 14

2. ISTRAŽIVAČKA POLAZIŠTA

ZNAČAJ URBANIH ŠUMA-STUDIJA SLUČAJA ŠUME KOŠUTNJAK
Andrijana Tijanić 18

PREDEO KAO KONCEPTUALNI OKVIR ODRŽIVE
ARHITEKTURE I URBANOG DIZAJNA
Jelena Živković i Nevena Vasiljević 26

SAVREMENI PRISTUPI ZAŠTITI I OBNOVI KULTURNIH PREDELA
Marko Nikolić 42

UČENJE NA OSNOVU MESTA I OBRAZOVANJE ARHITEKATA
Dragan Marković 50

LEARNING FROM THE LANDSCAPE
Ana Nikezić i Nataša Janković 62

3. INTERPRETATIVNI POTENCIJAL

MAPIRANJE KOŠUTNJAKA 78

KURIKULUM - STUDIO PROJEKAT ARHITEKTURA 88

STUDENTSKI RADOVI 92
 Uređeni predeo 94
 Predeo kao igralište 112
 Predeo kao metafora 134
 Predeo kao mentor 156

DISKUSIJA 178

4. BIOGRAFIJE 184

CONTENT

1. INTRODUCTION

PREFACE, Assistant Professor Ana Nikezic, PhD	09
FORWORD, Vera Pavlovic Loncarski	11
REVIEW, Professor Vladan Djokic, PhD	13
REVIEW, Professor Ratko Kadovic, PhD	15

1. RESEARCH BACKGROUND

IMPORTANCE OF URBAN FOREST - CASE STUDY OF KOSUTNJAK Andrijana Tijanic	18
LANDSCAPE AS A CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR SUSTAIN- ABLE ARCHITECTURE AND URBAN DESIGN Jelena Zivkovic and Nevena Vasiljevic	26
CONTEMPORARY APPROACHES TO THE PROTECTION AND REVITALISATION OF CULTURAL LANDSCAPE Marko Nikolic	42
PLACE-BASED LEARNING AND ARCHITECTURAL EDUCATIO Dragan Markovic	50
LEARNING FROM THE LANDSCAPE Ana Nikezic and Natasa Jankovic	62

3. INTERPRETATIVE POTENTIAL

MAPPING THE KOSUTNJAK	78
CURRICULUM - ARCHITECTURAL DESIGN STUDIO	88
STUDENTS' RESULTS	92
Cultured Landscape	94
Landscape as a Playground	112
Landscape as a Metaphor	134
Landscape as a Mentor	156
DISCUSSION	178
4. BIOGRAPHIES	184



ISTRAŽIVAČKA
POLAZIŠTA
RESEARCH
BACKGROUND



PREDEO KAO KONCEPTUALNI OKVIR ODRŽIVE ARHITEKTURE I URBANOG DIZAJNA

Doc. mr Jelena Živković, dipl. inž. arh.

Doc. dr Nevena Vasiljević, dipl. inž. pejz. arh.

1. UVOD

Na prelazu u treći milenijum, posle višedecenijske zanemarenosti, predeo ponovo postaje značajna tema u disciplinama planiranja, dizajna i upravljanja prostorom. Preispitivanjem potencijala ovog koncepta traga se za sadržajnim i vrednosnim okvirom budućeg prostornog i urbanog razvoja.

Razlozi za reafirmaciju koncepta predela su višestruki. Sa jedne strane, sve više se uočavaju negativne promene u okruženju (homogenizacija i degradacija predela i ambijenata naselja) koje su posledica dosadašnjih neodrživih obrazaca urbanog i prostornog razvoja. Problem postaje i veći ako se uzme u obzir činjenica da, u uslovima globalne konkurencije i povećane mobilnosti, kvalitet fizičkog okruženja predstavlja sve značajniji faktor razvoja kojim se uvećava privlačnost za naseljavanje, turizam i investicije (Živković, Vasiljević, 2009).

Porastu interesovanja za problematiku predela doprinosi i aktuelno suočavanje sa izazovima promena klime i zagađenja životnog okruženja. Svest o uzrocima i posledicama ovih promena dovodi do usmeravanja pažnje prostornih disciplina na preispitivanje odnosa prirode i kulture u konceptima planiranja, dizajna i upravljanja prostorom. U traganju za adaptivnim i održivim obrascima prostornog razvoja, kao ključna polja delovanja, prepoznaju se planiranje predela i dizajn otvorenih prostora u naseljima. Pretpostavlja se da adekvatni pristupi raz-

voju, u ovim oblastima, mogu sprečiti ili umanjiti negativan uticaji razvoja na okruženje i obezbediti adekvatno prilagođavanje neizbežnim promenama (Živković et al., 2012).

Kao važna odrednica šire kulturne imaginacije, predeo se aktuelizuje i u okviru savremenih debata u oblastima arhitekture i urbanizma. On postaje „sočivo“ kroz koje se savremeni grad predstavlja i medium kroz koji se konstruiše (Waldheim, 2006). Razvijaju se različiti teorijski koncepti i prakse, kojima se objedinjava problematika predela, urbanizma i arhitekture (npr. pejzažni urbanizam, infrastrukturni urbanizam, zelena arhitektura i urbanizam, zelena infrastruktura...). U njima se sugeriše sagledavanje koncepta predela koji poseduje kapacitet da posluži kao osnov za teorijsko promišljanje mesta i teritorija, građenja i uređivanja prostora (Corner, 2006).

Međutim, koncept predela je fluidan i višeznačan; u zavisnosti od istraživačkog pristupa, različite discipline ga različito definišu, a i značenje se kroz istoriju menja. Tradicionalno, sa jedne strane je sagledavan kao slika i intepretiran kao kulturni konstrukt, a sa druge je interpretiran kao prostor – teritorija. Međutim, poslednjih decenija se poimanje predela značajno uslošnjava usled približavanja prirodnih i društveno-humanističkih nauka.

U tom kontekstu postavlja se pitanje: kakva interpretacija predela bi mogla da predstavlja adekvatan konceptualni okvir održive arhitekture i urbanog dizajna u uslovima savremenog urbanog razvoja? Uzimajući u obzir da zahtevi održivosti pretpostavljaju usklađivanje ekoloških, ekonomskih, društvenih i kulturnih ciljeva urbanog razvoja, ali i da je traganje za održivim prostornim i društvenim rešenjima kontekstualno specifična

aktivnost, ovo pitanje je važno i složeno. Pred arhitekturu i urbani dizajn se postavlja zahtev za prilagodljivim, kreativnim i kontekstu prilagođenim prostornim intervencijama.

U traganju za adekvatnim osnovama povezivanja predela, arhitekture i urbanog dizajna, prvi deo rada se bavi osnovnim pitanjima koja konstituišu koncept predela, kroz: razmatranje značenja pojma, interpretaciju i vrednovanje predela, sagledavanje tipova i dimenzija predela, kao i identifikaciju osnovnih odrednica savremene konceptualizacije predela (holizam, dinamičnost, perceptivnost, identitet i multifunktionalnost).

Drugi deo rada je usmeren na razmatranje savremenih pristupa „učitavanja“ koncepta predela u teoriju i praksu arhitekture i urbanizma, kroz razmatranje pitanja njihove primenljivosti i održivosti u različitim prostornim, vremenskim i razvojnim kontekstima. U traganju za mogućnostima proširenja osnove povezivanja predela, arhitekture i urbanizma, takođe će biti ispitano: kako konceptualizacija predela, kao okvira savremene paradigme kulturnog nasleđa, može pomoći budućem razvoju održive arhitekture i urbanog dizajna.

2.0 ŠTA JE PREDEO?

2.1 Značenje pojma, interpretacija i pristup vrednovanju predela

Pojam predela ima različita značenja koja su se kroz vreme menjala. Različita konceptualizacija pojma, u različitim naučnim i umetničkim disciplinama, dovodi do nepostojanja jednoznačnog termina. Reč „landscape“ se prvi put pominje u Engleskoj 1558. godine. „Pozajmljena“ od renesansnih flamskih umetnika XVI veka, objašnjavala je tehnički termin za „sliku

na kojoj je predstavljen prizor prirodnog, kopnenog pejzaža koji se razlikuje od morskih pejzaža i portreta...“ (Oxford English Dictionary, preuzeto iz Turner, 1982). Doživljaj estetskog prilikom posmatranja slika predela renesansnih umetnika bio je prvi susret sa landscape – om , koji je tek kasnije doživljen i u prirodi, in vivo (Bruns, 2002). Drugo osnovno značenje reči predeo odnosi se na teritoriju (posed) kojom se administrativno i organizovano upravlja. Ovakvo značenje se može naći u francuskom konceptu „pays“, nemačkom „landschaft“ i holandskom „landschap“ (Antrop, 2005).

Konceptualizacija predela varira i u odnosu na to da li se on razmatra iz perspektive prirodnih, društvenih ili primenjenih nauka. Fokusrajući se na određene dimenzije, svaka od ovih grupa nauka kroz istoriju je dala doprinos novom i boljem razumevanju koncepta predela, kao i njegovom vrednovanju. U zavisnosti od toga kako se u različitim naučnim disciplinama sagledava predeo, Tom Turner (Tom Turner) identifikuje tri kategorije: umetnički predeo (scena), geografski predeo (parče zemlje) i dizajnerski predeo (planirani park ili vrt). Prvu kategoriju koriste istoričari umetnosti, umetnici i javnost kada govore o „landscape“ slikarstvu; drugu kategoriju koriste geografi, a treća se vezuje za pejzažnu arhitekturu i ima značenje imenice (“landscape”) i glagola (“to landscape”) (Turner, 1982). Edvard Ralf (Edward Relph) proširuje ovu kategorizaciju i prepoznaje predeo kao: objekat, pojavu u prostoru, istorijski zapis, gradski pejzaž, životnu sredinu i vlasništvo (Relph, 1981).

Analogno razlikama u poimanju, istorijski postoje dva suprotstavljena diskursa u vrednovanju predela: jedan je biocentričan, zasnovan na proučavanju vrednosti „divljine“ i kompleksnosti

života tamo gdje nema ljudi; i drugi antropocentričan, zasnovan na glorifikaciji kulturnih dostignuća čoveka u određenom historijskom periodu. Na tim osnovama počiva razlika u sagledavanju vrednosti predela između naučnika iz oblasti zaštite prirode i istorije kulture i umetnosti. Sve do kraja XX veka, zaštita ugroženih vrsta i „nedirnutih“ prirodnih predela je bila cilj istraživanja u oblastima prirodne nauke. Nije uvažavan uticaj kulture na prirodu; priroda koju su izmenili ljudi bila je zanemarljivog značaja i nije predstavljala vrednost koju treba očuvati. Sa druge strane, istoričari kulture i umetnosti su tradicionalno bili fokusirani na pojedinačne spomenike i dela ljudskih ruku (Phillips, 1998 preuzeto iz Vasiljević, 2009).

Savremeni trendovi ukazuju na uzajamno približavanje ovih različitih naučnih pristupa. U oblasti prirodne nauke dolazi do prihvatanja stavova da je, kako bi se zaštitile vrste i njihova staništa, važno zaštititi veća područja nego što se to obično čini; posebna uloga u ovom procesu je data čoveku kako bi se prepoznao njegov pozitivan uticaj na očuvanje prirode (Vasiljević, 2009). Sa druge strane, u oblasti istorije kulture i umetnosti, ključni pomak u percipiranju vrednosti nastaje utvrđivanjem kategorije kulturnih predela u kome se prepliću prirodne i kulturne vrednosti, sumirane kao: vizuelno-estetska, kulturna, ekološka i upotrebna vrednost. Svaki od ovih trendova doprinosi novoj atmosferi koja podstiče međudisciplinarnu saradnju u okviru razumevanja, interpretacije i planiranja predela (Vasiljević, 2008).

Prelazak u novi vek karakterišu pokušaji formiranja nove, sintezne definicije predela kojom se naglašava da predeo ima holistički, dinamičan i perceptivan karakter (Antrop, 2005). U tom kontekstu, Evropska konvencija o predelima (European Landscape

Convention) otvara nove mogućnosti u razumevanju, interpretaciji i upravljanju kvalitetom predela definišući predeo kao “oblast, onako kako je vidi stanovništvo, čiji je karakter rezultat akcija i interakcija prirodnih i/ili kulturnih faktora”. Ova definicija sadrži neke bitne elemente. Predeo je oblast, definisana teritorija koja je organizovana i kojom se upravlja. Ljudi posmatraju i doživljavaju predele, scenski i estetski kvalitet predela je njegova nezaobilazna vrednost koja se ne sme zanemariti, a ljudi (stanovnici, a ne samo stručnjaci) su oni koji treba da ga vrednuju i upravljaju njime (Vasiljević N., Živković J., 2009).

2.2. Tipovi predela

Postoje različite tipologije predela. Podela u kojoj se prepoznaju dva osnovna tipa: prirodni i kulturni predeo, predstavlja jednu od najprihvaćenijih u oblasti zaštite, planiranja i upravljanja prostorom. Predeonoekološki kriterijumi na osnovu kojih se predeli na ovaj način dele su: stepen modifikacije, dominantni procesi koji kontrolišu dati prostor, kao i karakter uticaja čoveka na predeo (Forman, Godron, 1986). U tom smislu i vrednosti prirodnih i kulturnih predela počivaju na različitim osnovama (Slika 1).

Prirodni predeli su predeli u kojima je stepen modifikacije minimalan, biofizička struktura je većinom prirodnog porekla, a postoje i elementi koji su posledica prirodnih poremećaja. To su većinom šumski predeli, predeli sa vrednim akvatičnim ekosistemima, visokoplaninski predeli gde je čovekov uticaj zanemarljivo mali, i dr. Njihova vrednost se zasniva na autentičnosti i autohtonosti, reprezentativnosti (reliktnosti, endemičnosti i retkosti), raznolikosti, bogatstvu prirodnih pojava i procesa, funkcionalnom jedinstvu, starosti, estetskoj vrednosti i očuvanosti. Kulturni predeli predstavljaju kombinovano delovanje prirode

i čoveka, ilustraciju evolucije ljudskog društva pod uticajem fizičkih ograničenja i/ili mogućnosti koje su stvorili njegovo prirodno okruženje i društveni, ekonomski i kulturni uslovi. U odnosu na karakter modifikacije predela, pretežan način korišćenja zemljišta, gustinu naseljenosti razlikujemo ruralni i urbani kulturni predeo.

Urbani predeo je potpuno izmenjen prirodni ili ruralni predeo, a funkcionisanje je prilagođeno potrebama urbanog čoveka. Vrednosti ovih predela zasnivaju se na usklađenosti i kvalitetu veza prirodnih i građenih struktura kojima se pojedini elementi: prirode (topografski položaj, komponente prirode u gradu) i kulture (način oblikovanja gradske strukture, urbana matrica i tekstura, kvalitet mreže javnih prostora, urbana obeležja, reperi i simboli) integrišu u celinu stvarajući jedinstvenu sliku urbanog predela (Živković J., Vasiljević N. , 2010).

2.3. Dimenzije vrednosti predela

Predeo se posmatra i vrednuje na različitim osnovama budući da se može odrediti prema svojoj ekološkoj, ekonomskoj, društvenoj i kulturnoj dimenziji (Kaufmann-Hayoy, Hammer, Raemy, 2007).

Ekološka dimenzija predela zasniva se na njegovim bio-fizičkim karakteristikama kojima su podržani prirodni sistemi i biodiverzitet. Ekonomska dimenzija zasniva se na sagledavanju predela kao resursa pojedinih privrednih sektora: poljoprivreda, šumarstvo, rekreacija i turizam... Dodatno, pozitivna identifikacija sa lokalnim predelom i ambijentom naselja prostor čini poželjnijim za život, što se smatra jednim od značajnih faktora naseljavanja i razvoja kreativnih ekonomija (Ermischer, 2003).



Predeo poseduje značajnu društvenu dimenziju koja ga čini važnim činiocem ukupnog kvaliteta života ljudi. Zahvaljujući svojim vizuelno-estetskim i upotrebnim vrednostima, predeo ima važnu ulogu u obezbeđenju javnog interesa u oblasti kulture, ekologije, životne sredine i zadovoljavanju raznovrsnih ljudskih potreba koje doprinose zdravlju i blagostanju zajednice i pojedinca (ELC, 2000). Konačno, predeo ima i kulturnu dimenziju budući da doprinosi formiranju lokalnih kultura i predstavlja jedan od osnovnih elemenata prirodnog i kulturnog nasleđa koji donosi dobrobit čovečanstvu i jača identitet (kontinentalni, nacionalni, regionalni, lokalni) (ELC, 2000).

2.4. Karakteristike predela

2.4.1. Holizam predela

Pokušavajući da prevaziđe jaz između međusobno suprotstavljenih ekoloških i kulturoloških koncepcija predela, geograf i teoretičar planiranja predela Mark Antrop (Marc Antrop) afirmiše ideju o holističkom istraživačkom pristupu predelima. Oslanjajući se na radove Aleksandra Von Humbolta, u kojima se navodi da "predeo predstavlja sveukupan karakter regiona na Zemlji" (Antrop, 2005), Antrop nudi sintezno viđenje predela koje je u skladu sa zahtevima za održivim prostornim razvojem. Holizam predela Antrop izvodi iz šireg koncepta životne sredine. Životna sredina, u geografskom kontekstu, predstavlja sveukupnost vizuelnih i mnogih drugih uticaja koji su prisutni u neposrednom životnom okruženju. Ako unutar tako koncipirane životne sredine izdvojimo one sadržaje koje je posmatrač sposoban da uoči i da ih percipira, onda je to predeo. Ovakvo viđenje predela zahteva sintezni i transdisciplinarni pristup planiranju i dizajnu prostora, u kome su prirodni i kulturni aspekti sredine u kojoj živomo strukturno integrisani (Naveh Z., 2000).

2.4.2. Dinamičnost predela

Promene u predelu su stalne čak i tamo gde nema prisustva čoveka. U prirodnim predelima one su spontane, dok se kulturni predeli menjaju pod uticajem čoveka i njegovih aktivnosti u predelu, ali i sposobnosti prirode da „povrati zemlju koja je u prošlosti izgubljena“.

Razvoj savremenih tehnika proizvodnje u poljoprivredi i šumarstvu, kao i karakter, brzina i intenzitet urbanizacije i industrijalizacije u dvadesetom veku, značajno ubrzavaju i intenziviraju transformaciju predela, ostvarujući često negativan uticaj na njegov perceptivni kvalitet i korišćenje (Antorp, Van Eetvelde, 2005). To se ne odnosi samo na prirodne već i na sve urbane i ruralne predele (Selman P, 2006.) Novi predeoni elementi umanjuju čitljivost predela budući da liče jedni na druge. Istovremeno ne uspostavljaju ni vezu sa specifičnostima i karakterom mesta zbog čega se postepeno briše „istorija i memorija“ predela.

Međutim, promena predela nije uvek negativna pojava. Tradicionalni, multifunkcionalni kulturni predeli, koji su nastali u vekovnoj simbiozi čoveka i mesta na kome živi, primer su stvaranja novih vrednosti u predelu i pozitivnih promena. U ovim tipovima kulturnih predela biodiverzitet je često veći nego u preostalim prirodnim predelima. Istovremeno, ukoliko se njima adekvatno gazduje povećava se i njihova otpornost na promene (Farina A., 2000).

2.4.3. Perceptivnost predela

Perceptivni karakter predela ukazuje da je predeo ono što je "u očima posmatrača". To vraća raspravu o konceptu predela na primarni instinkt i vizulenu reakciju čoveka na sliku predela. Postoji razlika između dva procesa kojima se prikuplja i interpretira

stimulans iz okruženja. To su senzacija i percepcija. To nisu diskretni procesi i u praksi ih je teško razdvojiti. Senzacija se odnosi na ljudska čula (vid, sluh, miris, dodir) kojima čovek reaguje na stimulanse iz okruženja, primajući ih na celovit način. Percepcija predstavlja više od senzornog doživljaja stimulansa i podrazumeva njihovo procesuiranje i razumevanje. Simultano operišu četiri dimenzije percepcije: kognitivna, afektivna, interpretativna i evaluativna (Carmona et.al. ,2003). Perceptivni karakter predela omogućava da se on subjektivno doživi što, pored estetskog, obezbeđuje i osećaj egzistencijalnog pripadanja (Vasiljević N., 2009). To znači da je važno perceptivnu „horizontalnu“ vizuru posmatrača nadograditi „vertikalnom“ projekcijom sadržaja predela i njegovog funkcionalnog potencijala (Antrop M. 2005).

2.4.4. Identitet predela

Identitet predela se oblikuje, prepoznaje i definiše u kompleksnim interakcijama prirodnih, građenih i društvenih elemenata. Predeli se sastoje od „mesta“, a „mesta“ imaju snažno egzistencijalno značenje (Muir, 1999). Oni doprinose stvaranju kulturnog identiteta tako što „prostor koji ljudi naseljavaju postaje vremenom simbol načina na koji to čine. Prostor postaje teritorija, a teritorija, ispunjena kulturnim i istorijskim značenjima – postaje pejzaž. Na taj način se kreiranje grupnog identiteta odvija istovremeno sa kulturnom konstrukcijom predela. Kao rezultat ovog dvosmernog procesa predeo postaje deo kolektivnog identiteta grupe. Drugim rečima, predeo postaje jedan od načina na koji grupe reprezentuju sebe“ (Weve-Rabehl G. 2006). Na taj način, specifične prirodne i kulturno-istorijske karakteristike, koje oblikuju identitet predela, predstavljaju osnovu da se predeo vrednuje kao vid kulturnog nasleđa, pomažu stvaranju osećaja za mesto, doprinose kvalitetu korišćenja prostora i

predstavljaju resurs za rekreaciju i turizam, kreativne industrije, edukaciju i državni, regionalni i lokalni marketing, izražavajući identitet određene teritorije (Dury P., 2002).

2.4.5 Multifunkcionalnost predela

Multifunkcionalnost predela označava fenomen u kom predeo realno ili potencijalno obezbeđuje višestruka materijalna i nematerijalna dobra koja zadovoljavaju društvene potrebe ili odgovaraju na društvene zahteve stanjem, strukturom ili procesima u predelu (Wiggering H. et al, 2008). Može se vezivati i za uspostavljanje različitih odnosa između karakteristika predela i prostornog razvoja kojima se teži zaštiti ali i stvaranju radikalno novih karakteristika predela (Živković J., Vasiljević N. 2010)

Razvoj multifunkcionalnih predela zahteva razumevanje tri povezana aspekta predela: strukture, funkcije, vrednosti/ značenja predela (Terkenli, 2001; Piorr, 2003). Struktura, odnosno forma predela odnosi se na prirodne fizičke strukture i forme, ali i vizuelno prepoznatljive obrasce korišćenja zemljišta i pojave koje su stvorili ljudi. Funkcija se odnosi na biofizičke procese i korišćenje, odnosno na „usluge“ sredine i korišćenje prostora za stanovanje, rad, kretanje i rekreaciju. Vrednosti i značenja uključuju kognitivne kvalitete i vrednosti predela koji su neopipljivi i fluidni, a društvo ih ceni i vrednuje prema aktuelnoj ili potencijalnoj poželjnosti (Slika 2).

Predeli se u tom smislu mogu sagledavati i kao mreže fizičkih i informacionih tokova. Oni su posebne tačke i čvorovi u kojima se kultura, „divljina“, sistem životne sredine, socijalna dobra i ekonomske aktivnosti preklapaju i/ili povezuju. Bez obzira na oblik ili prostranstvo, stvarni i održivi predeli poseduju kvalitet

koji se ogleda u koherentnosti autentičnih „mesta“, ali i u njihovom uklapanju u širu „fizičku i informacionu mrežu“ u prostoru (Terkenli, 2001; Piorr, 2003).

3. PREDEO KAO OKVIR ODRŽIVE ARHITEKTURE I URBANOG DIZAJNA

Gradovi se danas suočavaju sa različitim i često kontradiktornim izazovima budućeg razvoja. Sa jedne strane, problemi zagađenja, iscrpljivanja resursa i izazovi klimatskih promena upućuju na traganje za ekološki senzitivnijim oblicima razvoja što zahteva uspostavljanje ravnoteže između grada i njegovog okruženja. Sa druge strane, u najnovijim istraživanjima prostornog razvoja, gradovi se prepoznaju kao značajni pokretači razvoja čiji potencijal zavisi od specifičnog urbanog kapitala koji poseduju. Zbog toga se teži osmišljavanju i realizaciji održivog ekonomskog, socijalnog i prostornog razvoja tako da se “koristite bogastva i resursi na kojima razvoj počiva i od kojih zavisi, na način koji ne ugrožava njihovu raspoloživost i korišćenje na dugi rok” (Bajić Brković, 2010: 28).

U takvim uslovima pitanje održivih obrazaca građenja i uređenja urbanog prostora sve više dobija na značaju. Traga se za novim osnovama povezivanja prostornih disciplina kojima bi se omogućila realizacija vizija usklađenog društvenog, ekonomskog i prostornog razvoja i kojima bi se uspostavio adekvatan odnos vrednovanja prošlosti, sadrašnjosti i budućnosti u obezbeđenju kvaliteta života u gradovima. Budući da je održivost kontekstualno specifična, pred arhitekturu i urbani dizajn se postavlja zahtev za prilagodljivim i kreativnim prostornim intervencijama koje su prilagođene i socio-kulturnom i političko-ekonomskom kontekstu.

Iako je nekada sagledavan kao marginalan i podređen arhitekturi i planiranju, predeo danas dobija novu ulogu u traganju za održivom i rezilijentnom budućnosti ljudskih naselja. U okviru različitih disciplina se preispituju mogućnosti koje koncept predela nudi. Predeo se “iščitava” kao forma kompleksnog i dinamičkog sistema, razmatra kao mapa vrednosti, preispituje kao agens kulture, istražuje kao forma i medijum umetnosti i dizajna - uključujući i oblasti arhitekture i urbanizma.

3.1. Predeo, arhitektura i urbanizam: koncepti povezivanja u razvoju gradova

Odnosi predela, arhitekture i urbanog dizajna su fluidni i predstavljaju složenu i evoluirajuću temu u teoriji arhitekture, pejzažne arhitekture i urbanizma. Istorijski gledano, u dvadesetom veku, arhitektura je predstavljala orjentir drugim dizajnerskim disciplinama. Početkom dvadesetog veka Moderna postavlja koncept “urbanizma kao arhitekture” sagledavajući prostorni razvoj grada kao jedinstveni formalni projekat. Osamdesetih godina dvadesetog veka konkurs za Park La Villette uvodi ideju “predela kao arhitekture”, rekonceptualizujući park iz perspektive arhitektonskog projektovanja (Cuff, Sherman, 2011).

Na prelazu u dvadeset prvi vek predeo postaje koncept koji se razmatra kao mogući okvir razvoja arhitekture i urbanizma. Razvijaju se Zelena arhitektura, koja se ostalja na ideju o “arhitekturi kao predelu”, i Pejzažni urbanizam kao nova dizajnerska disciplina zasnovana na “urbanizmu kao predelu” (Cuff D., Sherman R., 2011). U narednom delu ćemo izložiti osnovne postavke navedenih konceptata koji u svoju osnovu ugrađuju koncept predela, analiziraćemo načine kako to čine i koliko su održivi.

3.1.1. Arhitektura kao predeo: "Zelena arhitektura"

Osnovno pitanje koje Zelena arhitektura postavlja jeste "kako konstruisati ljudski habitat u harmoniji sa prirodom" (Wines, 2000: 8). Ova arhitektonska teorija i praksa se odnosi na one oblike arhitektonskog dizajna koji pitanja ekoloških tehnologija, konzervacije energije i održivosti povezuju kroz umetnost arhitekture. Iako ima dugu tradiciju, Zelena arhitektura poslednjih decenija postaje glavni tok graditeljske delatnosti na putu kao održivom i rezilijentnom razvoju.

Zelena arhitektura funkcioniše na površinskom i dubinskom nivou i u praksi se razvija kroz putanje tehnološke i ekološke održivosti (Orr, 1992). Površinski nivo se odnosi na korišćenje zelenog „omotača“ (vegetacije) i morfologije koji istovremeno imaju ekološku i estetsku funkciju kao sredstvo afirmacije prirode ("eco-revelatory design"). Dubinski nivo podrazumeva ugradnju procesa, poput onih iz prirode, u funkcionisanje zgrada. Tehnološka održivost pretpostavlja sistem sertifikacije (LEED sertifikacija građenja) kojom se održivost obezbeđuje ekspertskim odgovorima na probleme. Ekološka održivost, sa druge strane, označava traganje za alternativom onim praksama koje su uzrokovale ekološke probleme.

U kontekstu Zelene arhitekture predeo se interpretira kao „omotač“, forma ili proces, naglašavajući vredosti komponenti i procesa prirode kao modela. Svaka od ovih interpretacija svojstava predela daje svoj doprinos unapređenju određenih ekoloških kvaliteta urbane sredine: zeleni „omotač“ i forma unapređuju bioklimatske uslove i kvalitet vazduha, a integracija prirodnih procesa u koncepciju zgrada doprinosi većoj energetske efikasnosti i smanjenju otpada.

Međutim, dok primena ovih pristupa doprinosi rešavanju pojedinih ekoloških problema, postoji realna opasnost od nastanka novih. Institucionalizacija novog „zelenog“, velikog narativa, kao univerzalnog modela građenja, za posledicu može imati negativan uticaj na raznovrsnost urbanih formi i njihovu prilagodljivost promenljivim i nepredvidivim uslovima urbanog razvoja. Na to ukazuje i eksplozija „greenwash-a“ – zelene pokrivke „nezelene“ arhitekture u kojoj izostaje suštinsko povezivanje prirode i kulture (Blagojević, Čorović, 2012: 26).

3.1.2. Urbanizam kao predeo: "Pejzažni urbanizam"

Pejzažni urbanizam je novo transdisciplinarno područje dizajna koje se oslanja na tradiciju pejzažne arhitekture u načinu bavljenja pitanjima dinamike savremenog urbanizma. Njegovo polazište je da predeo ima veći kapacitet od arhitekture u organizovanju grada i oblikovanju doživljaja urbanog prostora, budući da predstavlja multivalentan medijum (Waldheim, 2006). On integriše znanja i tehnike arhitekture i urbanizma, urbane strategije i predeonu ekologiju, primenjuje nauku o kompleksnosti i alatke digitalnog oblikovanja u dizajnu prostornih intervencija koje naglašavaju međusobne relacije ekoloških sistema i urbanih i arhitektonskih struktura.

U okviru ove dizajnerske discipline urbanizam se poima iz društvene, prostorne i ekološke perspektive kao proces oblikovan širom predeonom razmerom. Pri tome se "predeo ne poima kao scenografija, umetnost, ulepšavanje, ozelenjavanje ili „oprirodnjavanje“ grada, već kao model povezujućih, skalarnih i vremenskih operacija kroz koje se shvata i doživljava urbanost. Urbanitet se dijagramom izražava kao predeo, shvaćen kao kompleksna i procesna ekologija" (Castro et al., 2013). Polazeći

od predela i specifičnosti njegovog funkcionisanja artikulišu se nove prostorne konfiguracije, urbane i arhitektonske tipologije i očekivana buduća dinamika novoformiranih struktura.

Džejs Korner (James Corner) definiše pet osnovnih odrednica Pejzažnog urbanizma: a) horizontalnost (korišćenje horizontalnih struktura pejzaža umesto vertikalnih objekata), b) infrastruktura (organska a ne samo tehnička), c) forma procesa (strukture dobijaju formu i procesom a ne samo unapred zadatim fizičkim oblikom), d) tehnika (potreba za adaptacijom tehnika okruženju u kome se deluje) e) ekologija (ideja o povezanosti ljudskog života i ukupnog živog i neživog okruženja zbog čega ga je potrebno poštovati u kreiranju urbane sredine (Corner, 2006).

Predeo se u ovoj koncepciji urbanizma interpretira kao (ekološki) proces, fizička forma i metafora. To je šire gledanje koncepta predela u odnosu na zelenu arhitekturu, ali ipak ograničenog dometa primene. Ključnu prepreku za održivost ovog koncepta predstavlja ograničena mogućnost realizacije projekata pejzažnog urbanizama u gusto izgrađenim delovima gradova. Pejzažni urbanizam se „suprotstavlja“ arhitekturi kao autonomnom objektu. U tome se nalazi, istovremeno, i snaga i manjkavost koncepta. Njegova najslabija tačka je nemogućnost primene na arhitektonske projekte u kojima postoje jasni obrisi objekta, kao i u slučajevima kada ne postoji dovoljno veliko polje koje je moguće istražiti kao procesnu osnovu struktuiranja prostora. Svi uspešni projekti pejzažnog urbanizma zbog toga se ne odnose na gradove - već na parkove (Cuff, Sherman, 2011). Drugi pravac kritike se usmerava na pitanje gustine (objekata, aktivnosti i ljudi) budući da ona u projektima pejzažnog urbanizma izostaje (Steuteville, 2013). Treći pravac kritike usmeren je na pojavu

usko formalne interpretacije predela kao pokrivača, odnosno metafore “zelene haljine”. Interpretirajući predeo isključivo kroz pojavnost, površinu i biomimikriju, ove vrste prostornih intervencija ostaju ograničenog dometa, kako u društvenom tako i u ekološkom domenu (Mehaffy, 2010).

Prethodno navedeno upućuje na neophodnost proširenja osnova povezivanja predela, arhitekture i urbanog dizajna. Zbog toga ćemo se u daljem tekstu usmeriti na oblast istorijskog nasleđa koja je tradicionalno povezana sa problematikom predela, pre svega u razmatranju pitanja vrednosti. Razumevajući da pristup vrednovanju nasleđa može predstavljati polaznu tačku u oblikovanju budućnosti, pokušaćemo da razmotrimo kako konceptualizacija predela, kao okvira savremene paradigme kulturnog nasleđa, može pomoći razvoju održive arhitekture i urbanog dizajna?

3.2. PREDEO I NASLEĐE

3.2.1. Promena paradigme nasleđa

U shvatanju suštine nasleđa postoje velike razlike u zavisnosti od konteksta u kome se ovo pitanje razmatra. Ideja o nasleđu počinje od pojedinca i postepeno se proširuje dok ne obuhvati ceo svet: svaki pojedinac poseduje lično nasleđe; svaka zajednica kolektivno nasleđe koje želi da sačuva; svaki region, pokrajina ili država poseduju zajedničko prirodno, građeno, ljudsko i nefizičko nasleđe, kao što i za čitavo čovečanstvo postoje stvari, osobe i tradicije koje se smatraju globalno vrednim (Kurtović Folić, 2010:77).

Tradicionalni pristupi očuvanju kulturnih vrednosti, koji su bili fokusirani na očuvanje fizičkih aspekata urbanih kulturnih

pejzaža (fasade zgrada i planovi ulica), nisu uspevali da utvrde način na koji ovi prostori zaista funkcionišu i koja značenja imaju za ljude. Pored toga, često se javljala tenzija između razvoja sa jedne i očuvanja nasleđa sa druge strane.

Savremeni pristup nasleđu (prema UNESCO) je holistički i integriše ciljeve zaštite urbanog nasleđa sa ciljevima društvenog i ekonomskog razvoja. To znači pomeranje fokusa sa očuvanja fizičkog na čitavo ljudsko okruženje, sa svim njegovim opipljivim i neopipljivim kvalitetima. On teži da uveća održivost intervencija planiranja i dizajna tako što uzima u obzir postojeće građeno okruženje, nematerijalno nasleđe, kulturni diverzitet, društveno-ekonomske i ekološke faktore, ali u isto vreme razmatra i vrednosti lokalnih zajednica.

Savremena paradigma nasleđa ukazuje da vrednost nasleđa nije nešto što se može pripisati stvarima ili događajima na osnovu definisanih kriterijuma. Umesto toga, ona se izvodi i održava kroz svakodnevne prakse i angažman sa mestom. U tom smislu je važno da se zajednicama omogućući da imaju priliku da identifikuju one elemente prošlosti (materijalne kao i nematerijalne, opipljive i neopipljive) koji su njima važni. Zbog toga se sugerise podela odgovornosti prakse zaštite između eksperata i lokalnih zajednica, tako što se ljudima omogućava da definišu sopstveno nasleđe.

3.2.2. Koncept kulturnog predela

Kulturni predeli predstavljaju važan koncept u novoj paradigmi nasleđa, otvarajući predeonu perspektivu vrednovanju prostora. Oni nastaju kombinovanim delovanjem ljudi i prirode (kao dizajnirani, evoluirajući, reliktni) i stvaraju osećaj mesta i identiteta

različitih kulturnih grupa kroz kombinaciju artefakta i rituala (Viteretto et al., 2011). Od načina kako se konceptualizuje i primenjuje ideja kulturnog predela zavisi i promovisanje nasleđa zasnovanog na zajednici, društvenoj inkluziji i vitalnosti kulture. U tom smislu kulturni predeo „predstavlja i omogućava ko-kreaciju nove forme, istovremeno kulturne i fizičke, realne i zamišljene, koja je više od sume njenih delova“ (Willowbank, 2012).

Usvajanje koncepta kulturnog predela, kao sadržajne i vrednosne osnove za politike nasleđa, podrazumeva (prema: Willowbank, 2012):

- Održavanje veze između kulture i mesta – Kulturni predeo u najširem značenju predstavlja nerazmrsivu vezu između kulture i mesta na kojoj se zasniva kulturni identitet i kontinuitet. Ova veza se izražava putem širokog spektra materijalnih i nematerijalnih elemenata.
- Kulturno značenje se proizvodi kroz praksu – Veza kulture i mesta se proizvodi i reprodukuje kroz prakse. Ove prakse za rezultat imaju individualne doživljaje, materijalne forme, imaginarne veze, kulturne izraze i druge vrste materijalnog i nematerijalnog nasleđa. Kulturni predeli se održavaju svakodnevnim životom, ritualima i intervencijama koje obnavljaju i ponovo osose značenje i vrednost u mesto.
- Dinamičko nasleđe – Budući da predstavljaju proizvod prakse, kulturni predeli su dinamični i konstantno ponovo uspostavljaju odnose sa mestom. Oni vremenom evoluiraju, održavajući vitalnost dokle god kulturna veza sa mestom ima relevantnost za savremeni život. Na taj način, promena predstavlja integralni i neizbežni deo kulturnih predela, koji nikad nisu završeni ili potpuni proizvodi koji se mogu očuvati u sadašnjem stanju.
- Pluralitet značenja – Kulturni predeli različitih kulturnih grupa

i potkultura mogu da se preklapaju, presecaju i da tako kreiraju bogatstvo i diverzitet koji proizilaze iz paralelnih veza sa istim mestom. Slično tome, društveni diverzitet unutar kulturnih grupa može da rezultuje klturnim predelima koje karakteriše multiplicitet kontrastnih praksi i doživljaja mesta koji nije moguće objediniti jednim, jedinstvenim narativom. Pluralitet povezan sa kulturnim predelima često je deo sukobljenih politika mesta.

- Međupovezanost elemenata – Kulturni predeo se definiše i kroz međusobni odnos elemenata kulture u vezi sa mestom, koji se ne može podeliti na diskretne kategorije kao što su pokretno/nepokretno, materijalno/nematerijalno, fizičko/kulturno. Kulturni predeo je asemblaž zgrada, struktura, javnih prostora, privatnih prostora i imaginarnih prostora, kao i praksi, performansi i rituala naseljavanja i korišćenja koje mapiraju i povezuje ove prosore. Drugim rečima, kulturni predeo je „ekologija“ ideja, objekata, mesta i praksi kulture.

3.2.3. Predeo kao okvir urbanog nasleđa

Istorijski urbani predeli (Historic Urban Landscapes) predstavljaju paradigmatički zaokret od sagledavanja gradova kao ansambla zgrada u pravcu gradova koji se poimaju kao kulturni predeli. On se zasniva na pretpostavci da je „kjuč za razumevanje i upravljanje istorijskim urbanim okruženjem razumevanje da grad nije statički spomenik niti grupa zgrada već subjekat izložen i oblikovan dinamičkim silama u ekonomskoj, društvenoj i kulturnoj sferi“ (UNESCO, 2013).

Definisan posebnim dokumentom UNESCO-a „Preporuka o istorijskim urbanim predelima“, („Recommendation on the Historic Urban Landscape“) istorijski urbani predeo se sagledava i interpretira kao kontium u prostoru i vremenu koga su obliko-

vale i označile brojne populacije ljudi. Ovakvo viđenje predela uzima u obzir kulturni diverzitet i kreativnost kao ključne odlike ljudi, društvenog i ekonomskog razvoja. Ova preporuka ne treba da zameni postojeće doktrine i pristupe konzervaciji, već da postane dodatno sredstvo kojim se integrišu politike i prakse očuvanja i zaštite građenog okruženja sa širim ciljevima urbanog razvoja, a u skladu sa nasleđenim vrednostima i tradicijama različitih kulturnih konteksta (Jokilehto, 2010).

Koncept istorijskog urbanog predela predstavlja alternativni model „rasparčavanju“ grada do koga je dolazilo usled izdvajanja posebnih oblasti konzervacije koja su vremenom postajala „geta istorijske zaštite“. Novim modelom se teži integraciji ekoloških, društvenih i pitanja kulture u urbano planiranje i dizajn. Zbog toga se ovaj pristup fokusira na specifičnosti lokalnih situacija u traganju za određenim balansom između očuvanja i zaštite urbanog nasleđa, ekonomskog razvoja, funkcionalnosti i životnosti grada. Njime se odgovara na sadašnje potrebe stanovnika uz istovremeno unapređenje gradskih prirodnih i kulturnih resursa za buduće generacije. Pretpostavlja se da očuvanje i prezentacija nasleđa, ekonomski, ekološki i socio-kulturni ciljevi razvoja nisu u konfliktu, već da su komplementarni, kao i da njihov dugoročni uspeh zavisi od načina na koji su međusobno povezani.

3.3 Predeo i budućnost građenja i uređivanja gradova

Od načina na koji spoznajemo, osećamo, interpretiramo i vrednujemo okruženje zavisi i način kako na njega delujemo. Polazeći od toga da je bilo koji lokalitet istovremeno „kompleksna sinteza objekata, obrazaca i procesa, koji nastaju simultanom interakcijom različitih nivoa društvenih procesa i operišu na različitim geografskim razmerama“ (Dear and Flusty 2002:2-3), kao i da

prostor aktivno učestvuje u oblikovanju društvenih procesa - usvajanje predeone perspektive omogućava prevazilaženje jaza između zaštite nasleđa i savremenog dizajna (Stephenson, 2011).

Shvaćen kao amalgam prošlosti (prirodna osnova predela i pergament njegovih istorijskih kulturnih slojeva), sadašnjosti (postojeća percepcija i funkcionisanje predela) i budućnosti (trendovi uticaja na predeo i njegova multifunkcionalnost kao potencijal razvoja), predeo postaje mesto prelamanja različitih vremenskih horizonata.

U tom smislu, iskustvo definisanja predela kao okvira prepoznavanja i vrednovanja urbanog nasleđa, ukazuje na moguće pravce proširenja prostornog i sadržajnog obuhvata u sagledavanju buduće polidimenzionalne vrednosti urbanog predela. Razmatranje arhitektonske i urbanističke intervencije iz predeone perspektive upućuje na istovremeno sagledavanje grada i kao artefakta i kao „artificijelne ekologije“. Shvaćena na ovaj način, arhitektonska i urbanistička intervencija u urbanom predelu predstavljaju istovremeno i proces i proizvod. Kulturna dimenzija predela informiše arhitektonske i urbanističke intervencije o važnosti i materijalnih i nematerijalnih vrednosti, dok im ekološka donosi svest o uticaju obrazaca okruženja na ekološke procese. Njihov jedinstven karakter nastaje u kontaktu i povezivanju prirodnih i kulturnih procesa na određenom lokalitetu, u određenom vremenu.

U takvim okvirima se o arhitektonskom ili urbanističkom delu ne razmišlja kao izdvojenom, fiksnom i nepromenljivom - već kao pluralnom, relacijskom i procesnom, a u isto vreme kao fizičkom i kulturnom konstrukt koji je otvoren ka budućnosti.

Shvaćen kao mesto susreta prošlosti, sadašnjosti i budućnosti i kao polidimenzionalan, multifunkcionalan, dinamički, perceptivni i holistički koncept, predeo može predstavljati zajedničku osnovu očuvanja nasleđenih i kreiranja novih vrednosti kroz arhitekturu i urbanizam.

4. ZAKLJUČAK

Polazeći od stava da su problemi degradacije životnog okruženja i izazova klimatskih promena, pored ostalog, posledica i neadekvatnih pristupa planiranju i dizajnu, posledenjih decenija se traži za novim osnovama razvoja arhitekture i urbanizma u kojima se teži intenzivnijem i kvalitetnijem povezivanju prirode i kulture. Pored razmatranja uloge koju pejzažna arhitektura i dizajn mogu imati u ublažavanju ekstremnih temperatura, recikliranju vode, smanjenju potrošnje energije, smanjenju emisija ugljen dioksida i privlačenju ljudi u gradove - preispituje se i sam koncept predela kao mogući okvir održive arhitekture i urbanog dizajna.

Polazeći od činjenice da koncept predela nema jednoznačno određenje, budući da je razvijan u okviru nekoliko naučno-istraživačkih tradicija, u ovom radu se tragalo za odgovorom na pitanje kakva interpretacija predela bi mogla da predstavlja adekvatan konceptualni okvir održive arhitekture i urbanog dizajna u uslovima savremenog urbanog razvoja? Zbog toga su u prvom delu rada predstavljeni osnovni elementi i odrednice savremenog poimanja predela, nastalog u pokušaju povezivanja znanja prirodnih, društvenih i primenjenih nauka. Pored prepoznavanja polidimenzionalnosti i demokratičnosti u sagledavanju i vrednovanju predela, ove „sintezne“ koncepcije izdvajaju holizam, dinamičnost, perceptivnost, identitet i multifunkcionalnost kao ključne odrednice predela.

U drugom delu rada razmatrani su savremeni pristupi „učitavanja“ koncepta predela u teoriju i praksu arhitekture i urbanizma. Uočeno je da predeo ne ostvaruje svoj puni potencijal kao konceptualni okvir arhitektonskih i urbanističkih intervencija u gradu, ukoliko se interpretira usko, formalno, kao biomimikrija. Interpretiran kao površinska primena zelenog pokrivača ili simulacija prirodno pokrenutog terena, predeo može doprineti ekološkom i estetskom unapređenju urbane sredine i može je bolje povezati sa vangradskim predelom. Međutim, mogućnost primene ovakvih rešenja ostaje ograničena na pojedine gradske lokacije i ne koristi svoj puni potencijal u povezivanju ekoloških, sociokulturnih i ekonomskih interesa razvoja.

Zbog toga je, kao put ka široj interpretaciji koncepta predela u arhitekturi i urbanom dizajnu, razmatrana konceptualizacija predela kao okvira savremene paradigme kulturnog nasleđa. Predstavljani su koncepti kulturnog predela i istorijskih urbanih predela koji su u okviru ove paradigme razvijani. U njihovom fokusu je ideja o predelu kao rezultatu koevolucije prirode i kulture. On istovremeno poseduje materijalne i nematerijalne vrednosti, polidimenzionalan je, holistički, dinamičan, multifunkcionalan, perceptivan i demokratičan.

Ovakva konceptualizacija predela omogućava široku interpretaciju i raznovrsne načine povezivanja elemenata i sistema prirode i kulture. To dalje otvara prostor za kreativnu, raznovrsnu i kontekstualno specifičnu praksu, koja će u budućnosti ideju o predelu kao okviru održive arhitekture i urbanog dizajna - potvrditi ili opovrgnuti.

5. BIBLIOGRAFIJA

- _Antrop M., Van Eetvelde V. (2005) The Diversity of European landscape as a common planning goal, http://www.geoweb.ugent.be/docs/landschapskunde/publicaties/Antrop_Van_Eetvelde_2005_Diversity_European_Landscapes_Spectra_2005.pdf (preuzeto: 10.10.2009).
- _Antrop, M. (2005) From holistic landscape synthesis to transdisciplinary landscape management. Tress B., G. Tress, G. Fry and P. Opdam, (eds.), Landscape Research to Landscape Planning: Aspects of Integration, Education and Application, Springer.
- _Bajić Brković M. (2010) Ka održivom razvoju gradova u Srbiji, u: Bajić Brković M. (ed.) Kreativne strategije za održivi razvoj gradova u Srbiji, Beograd: Arhitektonski fakultet Univerzitet u Beogradu. pp.10-49.
- _Bergstrom, J.(1998) Exploring and Expanding the Landscape Values Terrain, Faculty Paper Series FS 98-20. Department of Agricultural and Applied Economics, University of Georgia. Athens, Georgia, USA.
- _Blagojević LJ, Ćorović D. (2011) Klimatske promene i estetika savremene arhitekture, u: Đokić V., Lazović Z. (eds.) Uticaj klimatskih promena na planiranje i projektovanje, Beograd: Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet, [19–33].
- _Bruns, D. (2002) The Changing Meanings of Landscape, Conference proceedings: Landscape planning in the era of globalization, Ljubljana.
- Carmona et.al. (2003) Public Places-Urban Spaces, Oxford: Architectural Press.
- _Castro E. et al. (2013) MA Landscape Urbanism Course, Architectural Association Inc © 2013, <http://landscapeurbanism.aaschool.ac.uk/home/> (preuzeto 12.7.2013).
- _Corner J.,(2006) Terra Fluxus, u: Waldheim Ch. (ed.) The Landscape Urbanism Reader, NY: Princeton Architectural Press.
- _Corner J.,(1999) Recovering Landscape as a Cultural Practice, u: James Corner, (ed.) Recovering Landscape: Essays in Contemporary Landscape Theory, New York: Princeton Architectural Press.
- _Council of Europe (2000) The European Landscape Convention (ELC), www.coe.int/t/e/Cultural_Cooperation/Environment/Landscape (preuzeto 7.9.2008.) Dthesis2005.pdf .

_Steuteville R. (2013) Street fight: Landscape Urbanism versus New Urbanism, <http://bettercities.net/article/street-fight-landscape-urbanism-versus-new-urbanism-14855> (preuzeto 12.7.2013).

_Terkenli, T. (2001) Towards a theory of the landscape: the Aegean landscape as a cultural image, *Landscape and Urban Planning*, Vol.57, pp. 197-208.

_Turner, T. (1982) Landscape Planning: A linguistic and historical analysis of the term's use. *Landscape Planning* Vol. 9, 1983.

_UNESCO (2011) Recommendation on the Historic Urban Landscape, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=48857&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html, (preuzeto 15.7.2013).

_UNESCO (2013) New Life for Historic Cities:the historic urban landscape approach explained, <http://whc.unesco.org/uploads/news/documents/news-1026-1.pdf> (preuzeto 15.7.2013).

_Vasiljević N. (2009) Evropski koncept karakterizacije predela - veza sa planiranjem prostora. Slovenački i hrvatski model, stanje u Srbiji, Zbornik radova sa Međunarodnog naučno - stručnog skupa: Planska i normativna zaštita prostora i životne sredine, Palić (str. 407 – 421).

_Vasiljević N., Živković J. (2009) A New Approach To Landscape In The Spatial Development Strategy Of Serbia – A Step Toward Implementation Of European Landscape Convention, u: Marić I., Milijić S. *Regional Development, Spatial Planning And Strategic Governance*, vol.2, Beograd: IAUS, pp. 197-216.

_Vasiljević, N. (2008) Uloga planiranja predela u primeni Evropske konvencije o predelima. *Glasnik Srpskog geografskog društva*. Sveska LXXXVIII-Broj 3, Beograd, Srpsko geografsko društvo, 51 - 60.

_Viteretto P., De Vries G., LeVaun Graulty S., O'Donnell P.(2011) Why Cultural Landscapes Matter: Our Culture & Nature Commonwealth, presented at the Conference: Why Does the Past Matter?, University of Massachusetts Amherst (4-6 May 2011).

_Waldheim Ch. (2006) Landscape as Urbanism, u: Waldheim Ch. (ed.) *The Landscape Urbanism Reader*, NY: Princeton Architectural Press.

_Weve-Rabehl G. (2006) Roots: Landscape and Identity, http://anthropology.suite101.com/article.cfm/roots__landscape_and_identity,

16.8.2006, (preuzeto 10.7. 2011).

_Wiggering H. et al.(2006) Indicators for Multifunctional Land Use: Linking socio-economic requirements with landscape potentials, *Ecological Indicators* 6, pp: 238–249.

_Willowbank – Cener for Cultural Landscape (2012) Re: PG18.2 Official Plan Five Year Review: Official Plan Amendment to Adopt new Heritage and Public Realm Policies, <http://www.toronto.ca/legdocs/mmis/2012/pg/comm/communicationfile-32295.pdf> (preuzeto 7.7. 2013).

_Wines J. (2000) *Green Architecture*, Koln, London: Taschen.

_Živković J. Vasiljević N. (2010) Predeo i održivi prostorni razvoj Srbije, u: Bajić Brković M. (ed.) *Kreativne strategije za održivi razvoj gradova u Srbiji*, Beograd: Arhitektonski fakultet Univerzitet u Beogradu, pp.122-157

_Živković J., Lalović K. Milovanovic-Rodić D.(2012) Multifunkcionalnost otvorenih prostora u kontekstu adaptacije gradova na klimatske promene, u: Bajić Brković M.(ed) *Klimatske promene, nacionalne politike i lokalni razvoj*, Beograd: Arhitektonski fakultet Univerzitet u Beogradu.

_Živković, J., Vasiljević, N. (2009) Vrednosti predela i fizičke strukture naselja Srbije kao elementi kulture i identiteta, *Studijsko - analitička osnova Strategije prostornog razvoja Republike Srbije*. Republička agencija za prostorno planiranje, Ministarstvo za zaštitu životne sredine i prostorno planiranje Republike Srbije.

SUMMARY: LANDSCAPE AS A CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR SUSTAINABLE ARCHITECTURE AND URBAN DESIGN

Assistan Professor Jelena Živković, M. Sc in Architecture
Assistant Professor Nevena Vasiljević, PhD in Landscape Architecture

This essay explores the concept of landscape as a possible framework for sustainable architecture and urban design practice. There has been a remarkable resurgence of interest in landscape topic during last two decades, not only in spatial disciplines but in a broad cultural sphere as well. The reasons for this are various and complex. On the one hand, landscape degradation and homogenization have been recognized as indicators of unsustainable planning and design practices. On the other hand, the quality of urban and rural landscape became an important asset for urban and spatial development in the context of global competition for tourists and businesses. Besides that, climate change challenges the way urban and rural spaces are planned and designed, and asserts a need for better understanding of the complex relationships between nature and culture. As a place where nature and culture meet and interact, landscapes and urban open spaces were recognized as important areas for action in sustainable and climate adaptation policies.

At the conceptual level, landscape entered contemporary architecture and urban design debates as a part of cultural imagination and "spatial turn" in humanities and social sciences. Landscape became a "lens" through which contemporary city is explored, represented and constructed in emerging theories and practices of architecture and urban design (such as landscape and infrastructural urbanism, green architecture, etc.) .

Nevertheless, the concept of landscape is fluid and multifaceted. It carries various meanings depending on the disciplinary context, professional expertise or the representations it mobilizes. It can be treated as a visual resource, a given territorial form or a vision pertaining to particular enhancements, or it can mean all of this - and more. Taking this into account, while at the same time recognizing the complexity of sustainability issues that govern contemporary architecture and urban design, it is important to examine which interpretation of landscape can form the most adequate conceptual framework for sustainable architecture and urban design?

In order to give an answer to that question, first part of the paper explores various issues that constitute a concept of landscape and provides an overview of its historic and contemporary meanings, interpretations and evaluations. Two main research traditions, bio-centric (rooted in landscape ecology) and anthropocentric (rooted in history of art and culture), were confronted, their differences analysed, and their recent reconciliation recognised, as defined in European Landscape Convention. These new synthetic conceptualisations of landscape recognise holism, dynamic and perceptive nature, identity and functionality as its key characteristics. At the same time, basis for landscape evaluation is broadened and democratized to include not only professional knowledge, but also meanings and emotions of different cultural groups and individuals.

Second part explored approaches to introducing the concept of landscape into contemporary architecture and urban design theory and practice. Relations between landscape, architecture and urban design were explored and issues of sustainability

were examined in two approaches to design of urban space: Green Architecture and Landscape Urbanism. In the context of Green Architecture landscape is interpreted as green surface, form or process, thus improving ecological and environmental qualities. Unfortunately, in many projects green and landscape conceptions stay mainly on the surface of conventional building, without integrating it into wider ecological processes. Also, from the perspectives of architectural aesthetic and cultural studies, critics argue that there is a risk of institutionalisation of new Green „big narrative“ as a universal form of building..

Landscape Urbanism recognises landscape as multivalent, manifold and (potentially) integrative medium that has greater capacity than architecture to articulate postmodern urbanism. In this conception landscape is interpreted as (ecological) process, form and metaphor. It is not understood as a beautifying or naturalising the city but as a model of connective, scalar and temporal operations. Though it interpretes landscape on wider basis than Green architecture, problem occurs in its realisation in practice. Landscape urbanism shows its strength in situations where vegetal landscape elements and ground plane dominate, but it is difficult to be applied to architectural projects in which the object is clear and there is little field to be examined. Therefore it can be concluded that, though the landscape as a conceptual framework in these two approaches enables considerable environmental improvements, its full potential is not being realized.

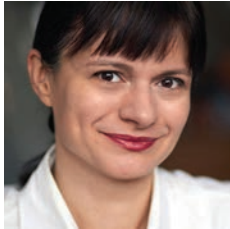
Possibilities for widening the basis for integrating landscape, architecture and urban design in search for sustainable development were therefore further explored by examining the way

concept of cultural landscape was introduced as a basis and framework for sustainable urban heritage management. The Historic Urban Landscape approach moves beyond preservation of physical environment and includes entire human environment with all of its tangible and intangible qualities that form urban cultural landscape. Cultural landscape as a conceptual basis for this approach, recognises co-evolution of nature and culture and implies co-creation of a new form, at once cultural and physical, real and imagined. In this approach a city is not static, but continually shaped by dynamic forces in economic, social and cultural spheres. It considers cultural diversity and creativity as key assets for human, social and economic development, thus making a conceptual connection between past, present and future values and forms. This inclusive and dynamic conceptualisation of landscape enables broad interpretation of nature-culture relations and various ways of connecting its elements and systems. And this further opens up the space for future imaginative, diverse and context-specific architecture and urban design creative practice.



BIOGRAFIJE
BIOGRAPHIES





Docent dr Jelena Živković

Jelena Živković je docent na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Jedan je od rukovodilaca međunarodnog interdisciplinarnog programa unapređenja javnih gradskih prostora "Public Art Public Space". Uže oblasti njenog naučnog, stručnog i nastavnog rada su: urbana rekreacija i turizam, planiranje i dizajn otvorenih i javnih prostora, ekološki urbanizam.

Učestvovala je na više nacionalnih i međunarodnih istraživačkih projekata i rezultate publikovala u preko pedeset članaka, radova sa konferencija i poglavlja u monografijama. Koautor je knjige "Public art and Placemaking/Umetnost i kreiranje mesta: studija slučaja Gradska opština Stari Grad" (2008, sa Z.Đukanović) i kourednik publikacija "Citta, Fiumi, Margini Fluviali - Roma Belgrado" (2008, sa Z.Đukanović, R. Cherubini) i "Multitasking - Public Space 4 Public Art" (2008, sa Z.Đukanović, A. Bobić).

Assistant Professor Jelena Živković, PhD

Jelena Zivkovic is an Assistant Professor at the Faculty of Architecture University of Belgrade, where she graduated and obtained an MSc degree in architecture and urbanism. She is co-director of international interdisciplinary program - "Public art Public space". Her research interests, teaching responsibilities and work in practice include: recreation and tourism planning, open space and public art planning and design, ecological urbanism, urban waterfront development.

She has been involved in several national and international research projects and published over fifty research articles, conference papers and book chapters. J.Zivkovic is co-author of the book "Public art and Placemaking: case study of Stari Grad" (2008) (with Z.Đukanović) and co-editor of publications "Citta, Fiumi, Margini Fluviali - Roma Belgrado" (2008) "Multitasking - Public Space 4 Public Art" (2008) (with Z.Đukanović, A. Bobic).



Docent dr Nevena Vasiljević

Nevena Vasiljević, dipl.ing.pejzarh., docent je na Šumarskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Učestvovala je u međunarodnim projektima razvoja programa master studija Planiranje i upravljanje predelima (TEMPUS Joint European project, LENNE - Landscape Education for a New Neighbourhood of Europe), kao i u projektima bilateralne saradnje sa Odselkom za krajinsku arhitekturu Biotehničkog fakulteta Univerziteta u Ljubljani. Član je Upravnog odbora COST akcije FP 1204 Green Infrastructure approach: linking environmental with social aspects in studying and managing urban forests.

Planiranje i projektovanje u pejzažnoj arhitekturi je oblast u okviru koje se posebno bavi teorijom planiranja predela, procenom karaktera predela, vizuelnom procenom predela kao i zaštitom i upravljanjem kulturnih predela. Istraživački rad je publikovala u mnogobrojnim naučnim i stručnim člancima i radovima koji su izlagani na domaćim i međunarodnim konferencijama.

Koautor je publikacije Tipologija predela Beograda za potrebe primene Evropske konvencije o predelima (2008) koja je nagrađena na Salonu pejzažne arhitekture 2009. godine. Učesnik je mnogih okruglih stolova i radionica. Član je Udruženja pejzažnih arhitekata Srbije.

Assistant Professor Nevena Vasiljević, PhD

Nevena Vasiljević is Teaching Professor at the University of Belgrade, Faculty of Forestry, Department of Landscape Architecture. She studied Diploma in landscape architecture at the University of Belgrade, Faculty of Forestry where she also gained her doctoral degree. She combined a career of an landscape architect with teaching, research, and writing. Gathered broad experience landscape planning and design in private, NGO, and public sector.

Worked in various environments, from capital cities (Belgrade, Podgorica, Kladovo), national parks (Djerdap, Fruška gora, Golija), and UNESCO sites in the mountain areas of Durmitor. Projects by her have been awarded at competitions and exhibited, and she has lectured and published in Serbia. She leads Master Landscape Studio and Landscape planning Theory - Methodology. At present, she is a member of the Serbian Association of Landscape Architects and Serbian Government Counsel of Landscape Convention Advisers.

Her special professional interests, at present, lay in the fields of the relationship between landscape and spatial (urban) planning, landscape character assessment and forest planning, and the use of new technologies in landscape planning.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

712.2:72.012(497.11)

711.4:551.583(497.11)

ПРЕДЕО игре - Кошутњак : принципи
архитектонског пројектовања у светлу
климатских промена = Playing Landscape -
Košutnjak : principles of architectural
design in the context of climate change /
уредник Ана Никезић = editor Ana Nikezić ;
[предговор Вера Павловић Лончарски ;
фотографија Реља Иванић ; превод на енглески
Александра Марјановић, Данило Берића]. -
Београд : Архитектонски факултет, 2013
(Београд : Цицеро). - 192 стр. : илустр. ; 25цм

Текст на срп. и енгл. језику. - Тираж 150. -
Предговор: стр. 10. - Биографије: стр.
186-191. - Библиографија уз сваки рад. -
Summaries.

ISBN 978-86-7924-116-0

1. Никезић, Ана, 1973- [уредник]

а) Планирање предела - Архитектонски
пројекти - Кошутњак б) Просторно
планирање - Климатске промене - Кошутњак
COBISS.SR-ID 204084492



Univerzitet u Beogradu - Arhitektonski fakultet
University of Belgrade - Faculty of Architecture